

Г. В. Бабійчук

ХРОНОЛОГІЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА МИКОЛАЇВЩИНИ В ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ (1985–1991): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Ключові слова: хронологія, історичне краєзнавство, Миколаївщина, історіографія проблеми.

Ключевые слова: хронология, историческое краеведение, Николаевщина, историография проблемы.

Key words: chronology, local history study, Mykolayiv region, historiography of the problem.

Розвиток історичного краєзнавства на Миколаївщині посідає особливе місце в період перебудови з 1985 по 1991 р. Це один зі складних, суперечливих і водночас повчальних періодів політичних трансформацій як в історії України в цілому, так Миколаївського регіону зокрема. Точний час історичних фактів досліджуваного періоду «перестройки» вивчала історична хронологія — наука про вимірювання часу, що датувала його у формі інформації, яка містилася у наукових працях, публіцистичних виданнях, літературних, бібліографічних та хронологічних писемних джерелах. Тому надто важливим є їх всебічне вивчення та аналіз подій і явищ, які відбувалися в хронологічній послідовності, як цілісного історичного процесу, в якому політична система була деформована, а замість модернізованої держави отримали її реорганізацію.

В цей період історична хронологія включалася до навчальних планів історичних факультетів та інститутів, тому з метою вивчення методів лічби часу, типів календарних систем видано навчальний посібник та науково-популярні книжки І. А. Климишина (1985), В. В. Цибульського, а також створено цілий ряд творчих доробків: «Именовать город Николаев»: историко-

краеведческий очерк (1989), В. Лифанова, В. Миющенко «Николаев: 1789–1989. Страницы истории: Справочник» (1989), «Николаеву — 200 лет. 1789–1989. Сборник документов и материалов» (1989), І. Павлика, В. Лифанова, Л. Мичаковської Л. «Николаев. Улицы рассказывают» (1988) та інші, які в цей період друкувалися в Миколаєві, Одесі, Києві і навіть за кордоном. Вони суттєво поглибили знання з окресленої проблеми.

Тому *актуальність* дослідження теми «Хронологічні етапи розвитку історичного краєзнавства Миколаївщини в період перебудови (1985–1991): історіографія проблеми» визначається недостатнім рівнем її вивчення, а також можливістю врахувати історіографічні аспекти розвитку краєзнавства рідного краю. Хронологічна послідовність слугує тут зв'язуючим матеріалом між історичними процесами і явищами в Україні та їх аналогічним відлунням у Миколаївському регіоні.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні процесів політичних трансформацій у колишньому СРСР у добу перебудови, а також їх впливу на розпад країни, аналізуючи Миколаївський регіональний зміст подій та явищ, хронологічні етапи перебудовчих перетворень, історіографічну характеристику їх особливостей та закономірностей.

Для досягнення мети ставилися такі *завдання*: з'ясувати ступінь наукових розвідок в історико-краєзнавчій літературі, а також внесок у дослідження історії краю українських і зарубіжних науковців, істориків, краєзнавців-аматорів рідного краю; проаналізувати основні хронологічні етапи розвитку історичного краєзнавства на Миколаївщині, зосередивши увагу на історіографічних аспектах досліджуваної проблеми; висвітлити передумови виникнення регіональних організацій, які впливали на історичні процеси і явища перебудови держави.

Об'єктом дослідження є діяльність історико-краєзнавчих осередків Миколаївської області, роботи науковців і краєзнавців-аматорів стосовно дослідження і пропаганди історії краю та їх історіографічні розвідки.

Предметом дослідження є розвиток історичного краєзнавства на Миколаївщині, його основні напрямки та особливості процесів і явищ у період перебудови.

Важливі принципи історизму та об'єктивності розкриті у навчальному посібнику «Історія України в особах» (1993) за

загальною редакцією миколаївського професора В. П. Шкварця, де автори зазначали: «...правда часто не буває солодкою чи модною. Але тільки при її наявності ми зможемо почувати себе людьми, а не гвинтиками, солдатами якихось партій. На тому шляху, яким іде незалежна Україна, не повинно бути догматизму, консерватизму, особистих амбіцій. Без критичного осмислення минулого, знання усєї правди народ, як суспільний організм, не буде здоровим, а тим більше застрахованим від згубних рецидивів». Певно, тому процеси і явища даного періоду розглядалися у відповідному соціокультурному контексті в рамках певних світоглядних орієнтацій з точки зору їх критичного аналізу. В цьому посібнику вагоме значення мала стаття «Україна багатопартійна», де автори розкривали п'ять етапів розвитку багатопартійної системи у досліджуваній період процесу перебудови. Вони вважали міжпартійну боротьбу природною річчю, проте застерігали суспільство від заміни одних монополій іншими» [2, с. 225–229].

На шпальтах миколаївської газети «Правда» (1991) розміщувалася стаття Д. Валового «Таємниці овального залу Кремля», в якій пояснювалася сутність ключового поняття «перебудова», що означало: «Створення ефективного механізму прискорення соціально-економічного розвитку суспільства; всебічний розвиток демократії, зміцнення дисципліни і порядку, повага до цінності і гідності особистості; відмова від командування й адміністрування, заохочення новаторства; рішучий поворот до науки, з'єднання науково-технічних досягнень з економікою і багато іншого». Таким чином до читача були донесені основні завдання, які ставилися партійним керівництвом у період перебудови.

На шпальтах журналу «Всесвітня історія» (2009. № 10–11) автор статті «СССР в 1985–1991 гг.» пояснював, що політичний та економічний розвиток країни у зазначений період чітко ділився на дві частини: реформування «зверху» в 1985–1988 рр. і реформаторський рух «знизу» 1989–1991 рр. Кордоном служили перші в СРСР альтернативні вибори до Верховної Ради навесні 1989 р. Цим самим він спонукав до чіткого розуміння двох різних концепцій «реформування» та «реформаторського руху» як неочікуваних протилежних явищ та процесів у період перебудови [21].

Варто відмітити, що у дисертації «Історіографія дослідження політичних трансформацій у Радянському Союзі в період перебудови (1985–1991 рр.)» автор І. В. Овчар досліджувала не лише історичні процеси, які впливали на розпад країни, а й по-новому інтерпретувала тогочасні події. Науковець дала можливість читачам прослідкувати та проаналізувати динаміку і вектори розвитку громадської думки на різних етапах змін. Визначений період розкривався крізь сенсаційну призму задумів вищих партійних керівників, проте відбулися непередбачувані процеси перебудови, які реалізовувалися засобами революційних перетворень [23].

Проблему шестиетапної хронологічної періодизації процесів перебудови в державі порушено у статті «Процеси «горбачовської перебудови» в Україні: її основні етапи та наслідки», розміщеній в он-лайнному інформаційному просторі, в якій більш детально розкривалися процеси перебудови з квітня 1985 р. по серпень 1991 р. Структурована хронологічна послідовність слугувала зв'язуючим резонансним матеріалом між загальнодержавними та миколаївськими регіональними процесами, справляючи враження про взаємопов'язаний плин історичного часу [24].

У вжиток увійшов суто радянський термін «гласність», що й став шляхом до свободи слова. Суспільство стрімко політизувалося. Суть політичної реформи полягала у поступовому переході влади від партапарату до державних органів.

В підручнику для студентів «Телевизионная журналистика» (2002) А. Я. Юровським зазначалося, що в період перебудови слідом за змінами в суспільно-політичному житті країни почалися серйозні зміни «перебудови і гласності» в телеєфірі. Він акцентував увагу на сукупності політичних змін, які розкріпачили телевізійних журналістів, у тому числі й авторів інформаційних програм [22].

Великої уваги заслуговувала книга миколаївських авторів В. П. Шкварця, Є. Г. Горбурова, К. Є. Горбурова «Повоєнна та сучасна Миколаївщина» (2008), в якій подана історична хронологія Миколаївської області з 1937 р. по 2008 р, включаючи досліджуваний період. Творчий доробок вніс певні корективи у свідомість суспільства, їх стійкий і консервативний народний лік часу тісно пов'язаний із побутом та господарською діяльністю [18].

До того ж хронологія процесів та явищ рідного краю досліджуваного періоду досить детально розкрита в посібнику миколаївського науковця Н. М. Огренич «Хронограф Миколаївщини» (2007). Варто підкреслити, що основою добору фактів та явищ, використаних у її творчому доробку, стали відомі наукові і краєзнавчі праці останнього десятиліття, в першу чергу колективна праця 15 миколаївців фахівців-істориків, викладачів ВНЗ «Миколаївщина: літопис історичних подій» [13].

В розвідках в хронологічному порядку вміщені матеріали з історії розвитку Миколаївського регіону, а також представлено огляд науково-популярної та публіцистичної літератури, підручників і посібників з проблематики історії Миколаївщини, в тому числі й періоду перебудови, які й стали фундаментом досліджуваних регіональних процесів і явищ в контексті історіографічної проблеми.

I етап (1985–1987) — визначено часом дозрівання політичного курсу перебудови, який передбачав прискорення соціально-економічного розвитку, наведення елементарного порядку, зміцнення трудової і технологічної дисципліни, підвищення відповідальності кадрів тощо. Зростали темпи приросту промислової продукції України.

Про позитивні енергетичні зрушення, які відбулися на Миколаївщині, відмічено в історико-краєзнавчому дослідженні миколаївських авторів В. П. Шкварця, Ю. І. Гузенко «Хронологія та бібліографія Миколаївщини» (2009), в якому зазначалося: «6 січня 1985 р. здійснено пуск другого блоку (мільйонника) Південно-Української АЕС» [19, с. 34].

Поряд з цим у Миколаєві «5 травня 1985 р. відкрито бібліотеку для юнацтва, пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченкові у Спаському сквері, створено нову площу Перемоги на розі проспекту Миру і вулиці Космонавтів» [19, с. 35]. Ці ключові хроніки стали не лише інформативно-констатуючими фактами, які розповідали про позитивний освітньо-культуриний та інфраструктурний розвиток міста корабелів, але й документальними хроніками історичних процесів і явищ розвитку нашого краю на першому етапі перебудови.

Про краєзнавчі події Миколаївського регіону на шпальтах газети «Южная правда» (1985) надрукована стаття про літні археологічні розкопки в Ольвії мармурової скульптури Апол-

лона (V–IV ст. до н. е.). Дана хроніка вказувала на позитивні зрушення в археологічній науці [13, с. 168].

У збірнику «Освіта Миколаївщини у XIX–XX ст.» (2007) зазначалося про те, що у 1987 р. створено Первомайський політехнічний технікум — нині коледж. Ця подія підтверджувала позитивні зміни в розвитку освіти на Миколаївщині та впорядковувала дані факти і події у часі визначеного відрізка розвитку історичного краєзнавства [14].

Безцінною спадщиною є творчі доробки почесного громадянина Миколаєва Ю. С. Крючкова, який у досліджуваній період опублікував статті і книги — «Самуїл Карлович Грейг» (1988), «Ім'я на борту» (1986), «Старий Миколаїв та околиці» (1991) тощо. У свої працях він досліджував життя і діяльність адміралів Грейгів, еволюцію російських лінійних вітрильних суден; здійснив наукову реконструкцію фрегата «Св. Миколая». Водночас став одним із авторів та науковим редактором краєзнавчого альманаху «Іменувати — місто Миколаїв» (1989). Завдяки великій кількості мемуарів, листів і спогадів його наукові розвідки сприяли створенню образного колориту епохи [6].

У його творчому доробку «История Николаева от основания до наших дней» (1996) відмічалася важлива подія в історії міста Миколаєва, яка відбулася «9 вересня 1987 року, коли від причалу Миколаївського яхт-клубу вперше в історії країни вийшла у навколосвітнє плавання парусна яхта «Ікар», з капітаном Б. С. Немировим» [13, с. 168]. Ці матеріали доповнювали процеси прискорення соціально-економічного розвитку Миколаївського регіону на першому етапі перебудови, а також сприяли формуванню почуття радості за досягнення Миколаївщини.

До того ж у віртуальному середовищі він запропонував читачам сайт «Історія Миколаєва» — це перша унікальна робота, яка охоплювала історію міста від заснування до наших днів, у тому числі й у досліджуваній період. Історія записана живою мовою, але при цьому відрізнялася науковою достовірністю та історичною об'єктивністю. Вона містила 258 ілюстрацій, що створювало візуальний образ Миколаєва в його історичному розвитку. Всі наукові праці, публіцистичні видання Ю. С. Крючкова, а також його власний внесок в історичний розвиток регіо-

ну як організатора і керівника міського історико-краєзнавчого товариства «Золотая Ладья» (1988) суттєво поглиблювали знання з окресленої проблеми і водночас виховували почуття гордості за славетну і багатющу історію Миколаївського краю на різних відтинках часу [25].

Про прискорення соціально-економічного розвитку краєзнавців і письменників В. О. Жатько в упорядкованому історичному календарі Миколаївщини «Узбереги Божої ріки: Історичний календар Миколаївщини» (2003) зазначав: «21 жовтня 1986 року у Миколаєві введено в дію санаторій-профілакторій «Перемога» на 100 стаціонарних та 25 амбулаторних місць». В його праці відмічався людський фактор: прояви співчуття та милосердя миколаївців, надання великої допомоги постраждалим під час Чорнобильської катастрофи [16].

Про початок процесу зближення неформального молодіжного руху та офіційного ВЛКСМ в 1986–1987 рр. зазначалося у науковій статті В. Кулик, Т. Голобуцької, О. Голобуцького, розміщеної в он-лайнному просторі. Автори вказали на особливості неформального руху, його політизованість та рівень девіацій в молодіжному середовищі, векторність молодіжної ініціативи, ступінь їх радикалізму та безкомпромісності [7].

II етап (1987–1988) — це період усвідомлення основних завдань перебудови, формування і розширення її соціальної бази та визначення стратегічних завдань перебудови (нове політичне мислення; радикальна економічна реформа, демократизація всієї політичної структури). Виникали, зміцнювалися і набували авторитету в суспільстві неформальні організації.

Так у творчому доробку М. Багмет та С. Сороки «Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» пояснювалося, що в середині 1980-х років у молодіжному середовищі зростало відчуження молоді від політики, ускладнювалося її соціально-економічне становище. Автори зазначали, що неформальний молодіжний рух носив характер протесту, який став визначальним для всього молодіжного руху, як в Україні, так і в Миколаївській області [4].

Про подолання рубіжу між хаотичною сукупністю молодіжних угруповань і становленням цілеспрямованого організованого молодіжного руху роз'яснювалося автором Т. М. Киричук у науковому доробку «Молодіжний рух в Україні у 1980-х роках

і його вплив на суспільно-політичні процеси в радянському суспільстві». В праці зазначено низку факторів, які підтримували і надавали резонансу молодіжному рухові, процесам демократичної трансформації радянського суспільства. Молодь з часом почала наближатися до актуальних проблем старшого покоління, проявляти зацікавленість до збереження спадщини своїх пращурів. Це зближувало різні за віком і вподобаннями групи населення і робило загальногромадські організовані акції більш дієвими і результативними [26].

На другому етапі перебудови на Миколаївщині відбулися резонансні події стратегічних завдань розвитку регіону: «21 березня 1987 р. почав діяти Миколаївський новий залізничний вокзал. А 2 квітня цього ж року молодіжний населений пункт будівельників Південно-Української АЕС отримав офіційну назву місто Южноукраїнськ» [19].

III етап (1988–1989) — етап переміщення центру рушійних сил перебудови зверху вниз. Розглядалося питання про необхідність глибокого реформування політичної системи та створення правової держави, парламентаризму й поділу влади. В економічній сфері спостерігалось посилення самостійності державних підприємств і розширення сфери діяльності приватного сектора. КПРС все більше «не вписувалася» в процес перебудови, не «встигала» за розвитком подій, з'являлося масове вільнодумство, формувалися нові політичні структури, починався процес становлення багатопартійності в Україні [24].

До того ж «22 вересня 1988 р. відбулися настановні збори Миколаївської обласної організації Всеукраїнського товариства «Зелений світ» (першої вільної громадської організації краю), яка відіграла активну роль в обмеженні будівництва Південноукраїнського енергокомплексу та забороні будівництва дамби в Лимані. Разом з цим товариство «Зелений світ» виступило проти будівництва нових блоків Південноукраїнської атомної станції, а також гідроелектричної та охолоджувального водосховища на Бузі, добилося скасування будівництва дамби через Дніпро-Бузький лиман» [13, с. 168].

Через півроку «22 березня 1989 р. пройшли настановні збори миколаївської міської організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка (згодом перейменована як Миколаївська крайова організація Всеукраїнського товариства

«Просвіта» імені Тараса Шевченка). Її першим головою обраний письменник В. Бойченко. Організація відіграла важливу роль у відродженні української освіти й свідомості в Миколаєві та області. А вже в травні цього ж року у Миколаєві відбулося перше свято рідної української мови» [13, с. 169].

IV етап (1989–1990) — етап розмежування та консолідація полярних політичних сил в суспільстві та їх відкрите протистояння. Силу набирало інтенсивне формування народних фронтів — перших незалежних організацій, які мали масовий характер. Виник Народний рух України за перебудову (вересень 1989), незалежний масовий робітничий рух (липень 1989). Монополія КПРС в політичній сфері поступово витіснилася реальним плюралізмом [24].

У часописі «Миколаївщина: Літопис історичних подій» (2002) зазначалося: «19 серпня 1989 р. пройшла настановна конференція Миколаївської крайової організації Народного руху України (близько 160 осіб), спрямованого на створення української незалежної держави. Найбільші осередки інтенсивних формувань народних фронтів — перших незалежних організацій сконцентровані в Миколаєві на заводах «Зоря», «Океан», створені об'єднання на заводі «Машпроект», у місті Южноукраїнську та шести районах Миколаївської області. Товариство мало напівлегальну друковану газету «Чорномор'я». Події кінця 80-х та початку 90-х рр. історики називали українським національно-визвольним рухом або революцією. На Миколаївщині діяли неформальні громадські організації: Миколаївська асоціація товариство «Зелений світ», Миколаївська крайова організація української мови імені Тараса Шевченка (згодом — «Просвіта»), Миколаївське крайове відділення Народного руху України за перебудову, Миколаївська філія Української Гельсінкської спілки, яка започаткувала свою діяльність у Миколаєві 11 січня 1990 р. [13, с. 169].

До того ж у другій частині науково-популярного хрестоматійного видання В. П. Бойченка «Миколаївщина в історії України» поміщено статтю «Народний Рух за утвердження державності на Миколаївщині», яка подає панорамну картину культурологічного розвитку рідного краю. Ці факти підкріплює хронологія: «3 вересня 1988 р. відкрито в Миколаєві пам'ятник О. С. Пушкіну у Пушкінському сквері поблизу Ін-

гульського мосту. А в серпні 1989 р. в центрі Миколаєва відкрито пам'ятник корабелям і флотоводцям на відзнаку двовікової праці (1789–1989) миколаївських суднобудівників» [9, с. 249–252].

Цього ж року у Києві видано книгу «Николаеву — 200 лет (1789–1989). Сборник документов и материалов» [19, с. 36].

Більш детально про народний Рух писали в газеті «Український Південь» за 10 листопада 1994 р. автори В. Друмов, Л. Цимбал у статті «Народний рух Південного Прибужжя» в контексті історії всієї України.

Унікальність досліджуваних історіографічних джерел полягала в описі подій і явищ саме у часовій послідовності, яка вказувала на певну причинність і наступність та сприяла подальшим пошукам і дослідницьким розвідкам історичного регіонального краєзнавства.

V етап (1990) — етап поступового відходу політичного керівництва СРСР від формальних, «революційних» перетворень і одночасна радикалізація народних мас. У цей період особливо загострилася ситуація в країні. Спад в економіці став реальністю. Зменшився національний доход, падали показники розвитку промисловості. У 90-ті роки почалося так зване «реформування» сільського господарства, яке насправді його руйнувало: знищено багато сильних господарств, зруйновані ферми, автогаражі, тракторні бригади, закриті об'єкти соціальної сфери, ліквідовано багато сіл.

У навчальному посібнику В. П. Шкварця, М. Ф. Мельника «Історія рідного краю. Миколаївщина» (2003) зазначалося: «...внаслідок злочинної політики ліквідації так званих неперспективних сіл кількість сільських населених пунктів на Миколаївщині зменшилася до 916 (1 січня 1971 р. їх було 1080)». Автори пояснювали, що «революція згори» все більше набувала рис хаотичного, неконтрольованого процесу, в якому поштовхи «знизу» ставали все сильніше і часто випереджали реакцію «ініціаторів перебудови» на хід подій. Політичне життя в Україні на цьому етапі перебудови зазналося активністю та інтенсивністю, а кризовий стан в КПУ все більше наростав [17].

У краєзнавчому літописі «Миколаївщина: літопис історичних подій» (2002) зазначалося: «...3 січня 1990 р. на Микола-

івщині відбулися настановні збори осередку (11 осіб) Української республіканської партії (УРП), першої після «компартії», створеної знизу партії. В області ця дата вважається початком багатопартійності на Миколаївщині [13, с. 170].

У квітні 1990 р. вийшов у Литві перший ксерокопійований номер газети «На сторжі», як початок незалежної преси Миколаївщини [13, с. 170].

Краєзнавець і письменник В. О. Жатько у творчому доробку «Узбереги Божої ріки: Історичний календар Миколаївщини» (2003) зазначав: «14 квітня 1990 р. відбулися настановні збори Миколаївського обласного історико-просвітницького товариства «Меморіал» [16].

У виданні миколаївського професора В. П. Шкварця «Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність» (2002) зазначалося: «19 травня 1990 р. у Миколаївському палаці суднобудівників відбулася настановна конференція Миколаївської крайової організації Всеукраїнського товариства української мови імені тараса Шевченка». Крім миколаївських осередків було представлено одинадцять районних організацій [20].

Поряд з цим у 1990 р. у Миколаєві виникли осередки та організації партій Демократичної, Республіканської, Об'єднаної соціал-демократичної, Конституційно-демократичної. Створені національні товариства: вірменське, єврейське, німецьке, болгарське, чеське, грецьке, корейське та інші [13, с. 170].

VI етап (1990–1991) — час загострення економічної та політичної кризи в СРСР, спроби консервативних сил врятувати імперію, кінець перебудови та перемога демократичних сил. Катастрофічно спадало виробництво, національний доход зменшився, відбулося падіння промисловості сільського господарства [24].

Проте в Миколаєвській області 8 вересня 1990 р. вийшов перший номер газети «Вечерний Николаев» — орган Миколаївської міської ради народних депутатів. Цього ж року від початку Чорноморського суднобудівного заводу вийшов у Чорне море важкий авіаносний крейсер «Тбілісі», в Миколаєві відкрилося агентство «Інтурист», а суднобудівний завод імені 61 Комунара розпочав забудову нового мікрорайону «Північний».

Цього ж року на Миколаївщині започаткована фольклорно-етнографічна експедиція учителів музики на базі МОППО

(зроблені записи близько 2000 автентичних народних пісень) [19, 13, с. 170,].

31 січня 1990 р. Парутинська сільська рада ухвалила рішення про назву вулиці цього села ім'ям давньогрецького вченого історика Геродота, який в своїй «Історії» (V ст. до н.е.) вперше описав історію Миколаївщини [19].

Важливою віхою цього етапу став безрезультатний (1991) референдум, суттю якого було питання про збереження існуючого СРСР.

Оскільки 24 серпня цього ж року Верховна Рада України прийняла Акт про оголошення незалежності України, який був підтриманий національно-демократичними організаціями Миколаївщини, то 29 серпня 1991 р. відбулися збори громадськості Миколаївщини, які прийняли звернення до всіх мешканців краю і депутатів області з привітанням Акта про незалежність України [13, с. 171].

1 грудня 1991 р. Миколаївщина взяла участь у референдумі про підтвердження Акта проголошення незалежності України, а також у виборах президента України [13, с. 171].

Таким чином, автори творчих доробків зупинилися на подіях та явищах найменш досліджуваного періоду «перебудови», про який майже не було широкої доступної інформації, яка заборонялася або замовчувалася за радянських часів для пересічного громадянина. Історичне краєзнавство є міцним фундаментом і стало вагомим підґрунтям і стимулом для подальшого дослідження місцевих молодіжних та громадських рухів, регіонального телебачення та важливої ролі людини в історії, яка повертає вітчизняну історичну науку в лоно європейської.

Джерела та література

1. Валовий Д. Таємниці овалного залу Кремля / Д. Валовий. — М.: Правда, 1991.
2. Історія України в особах: Навчальний посібник: матеріали до лекцій і семінарів. Частина перша. — Миколаїв, 1993. — 236 с.
3. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський. — Мюнхен: Український вільний університет, 1990. — 623 с. — Серія: Монографії. Ч. 51.
4. Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» / М. Багмет, С. Сорока // Політ. менеджмент. — 2006. — № 5. — С. 164–181.

5. Корнієвський О. А. Молодіжний рух в новітній історії України (друга половина 80-х — початок 90-х років) / О. А. Корнієвський: Автореф. ... дис. канд. іст. наук: 07.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1993. — 24 с.
6. Крючков Ю. С. «Именоватъ город Николаев»: историко-краеведческий очерк / Ю. С. Крючков, Л. Ф. Траспов. — Николаев: Дикий сад, 1989. — 300 с.
7. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження / В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. — К.: ЦДПГС, 2000. — 460 с.
8. Лифанов В. Николаев: 1789–1989. Страницы истории: Справочник / В. Лифанов, В. Миющенко. — Одесса: Маяк, 1989.
9. Миколаївщина в історії України (книга для читання з краєзнавства). Ч. 2 / Упоряд. В. П. Бойченко. — Миколаїв: ОПП, 2009. — 270 с.
10. Миколаївщина: Літопис історичних подій. — Херсон: Олді-плюс, 2002.
11. Николаевцы: Энциклопедический словарь. — Николаев: Возможности Киммерии, 1999.
12. Николаеву — 200 лет. 1789–1989. Сборник документов и материалов. — К.: Наукова думка, 1989.
13. Огренич Н. М. Хронограф Миколаївщини: Навчальний посібник із історичного краєзнавства / Н. М. Огренич. — Миколаїв: Вид. Ірини Гудим, 2007. — 184 с.
14. Освіта на Миколаївщині у ХІХ–ХХ ст. — Миколаїв, 1997.
15. Павлик И. Николаев. Улицы рассказывают / И. Павлик, В. Лифанов, Л. Мичаковская. — Одесса: Маяк, 1988.
16. Узбереги Божої ріки: Історичний календар Миколаївщини. 2003 рік / Автор проекту, упорядник і видавець В. О. Жатько. — К., 2003.
17. Шкварець В. П. Історія рідного краю. Миколаївщина: Навчальний посібник / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. — 2-ге вид. — Миколаїв: Вид. МДГУ ім. П. Могили; Одеса: ТОВ ВІД, 2003.
18. Шкварець В. П. Повоєнна і сучасна Миколаївщина / В. П. Шкварець, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбунова. — Миколаїв: Вид. ПП «Шамрай», 2008.
19. Шкварець В. П. Хронологія та бібліографія Миколаївщини. Історико-краєзнавче дослідження / В. П. Шкварець, Ю. І. Гузенко. — Миколаїв: МННІ ОНУ імені І. І. Мечникова, 2009. — 137 с.
20. Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність / В. П. Шкварець. — Миколаїв; Одеса, 2002.
21. www.istmira.com/istoriya-rossii/248-sssr-v-1985-1991-gg.html Всемирная история СССР в 1985–1991 гг.
22. http://evartist.narod.ru/text6/27.htm#z_06 Телевидение «перестройки и гласности»// Телевизионная журналистика. /Глава 3./ История тележурналистики в России. 4-е изд. Ред. кол. Г. В. Куз-

- нецов, В. Л. Цвик, А. Я. Юровский. — Москва: Высшая школа, 2002.
23. http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvu/ist/2008_21/029.htm Овчар І. В. Політичні трансформації у Радянському Союзі в період перебудови (1985–1991 рр.): Дис. ... канд. наук: 23.00.02–2009.
 24. <http://histua.com/ru/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini-kurs-lekciie/procesi-gorbachovskoi-perebudovi-v-ukraini-ii-osnovni-etapita-naslidki> Процеси «горбачовської перебудови» в Україні, її основні етапи та наслідки.
 25. http://ukrainica.org.ua/ukr/korinna_inshikh_mist/mikolaiv/405 сайт «Історія Миколаєва»
 26. <http://referatu.net.ua/newreferats/17/181901> Киричук Т. М. Молодіжний рух в Україні у 1980-х роках і його вплив на суспільно-політичні процеси в радянському суспільстві.

Анотації

Бабийчук Г. В. Хронологические этапы развития исторического краеведения Николаевщины в период перестройки (1985–1991): историография проблемы.

В статье раскрыто содержание исторического краеведения Николаевского региона в контексте историографии проблемы, а также хронологические этапы процессов политических трансформаций в эпоху перестройки и их влияние на распад страны.

Babyuchuk G. V. Chronological stages of the historical regional studies of Mykolayiv in the period of perestroika (1985–1991): historiography of the problem.

The article deals with the historical content of the local history of Mykolayiv regional historiography in the context of the problem, as well as chronological stages of the processes of political transformation during the Perestroika and its impact on national disintegration.